

NACIONALIZAM I UMETNOST

NACIONALIZAM, POTREBA ZA NACIONALNIM IDENTITETOM I INTEGRATIVNA I DEZINTEGRATIVNA ULOGA UMETNIČKIH MEDIJA U UJEDINJAVANJU EVROPE

Kraj dvadesetog i početak dvadeset prvog veka vrlo je zanimljivo razdoblje. Na jednoj strani imamo internacionalističke tendencije koje nas navode da tragamo za zajedničkim vrednostima i univerzalnom kulturom, a na drugoj centrifugalne, iz kojih nastaju novi oblici nacionalizma, nacionalnih i religijskih sukoba.

Integrativne tendencije su nesporna činjenica svih vidova društvenog života: ekonomskog (formiranje svetskog tržišta, rast međunarodne razmene i saradnje, modernizacija tehnologije, popularizacija zapadnih obrazaca potrošnje, veliki razvoj transporta i sredstava komunikacije, itd., itd.); političkog (širenje liberalne demokratije, stvaranje ujedinjene Evrope) i kulturnog, kojim vlada tendencija stvaranja globalne i univerzalne masovne kulture (masovni mediji, turistička kretanja, moda, industrija zabave, itd., itd.). Ispostavlja se, međutim, da nam ni međunarodna trgovina ni bujanje sistema komunikacije i transporta ne pružaju zajedničko osećanje identiteta i pripadnosti. Istovremeno, potreba za njima i dalje postoji. Stoga, "ljudi iznova otkrivaju ili stvaraju novi istorijski identitet" jer se osećaju iskorenjenim i "potrebni su im novi izvori identiteta i novi oblici stabilne zajednice, novi sistemi moralnih imperativa, koji bi dali smisao i svrhu njihovom životu" (Huntington, 1997, str. 132-133).

Pokazuje se da je još uvek jedan od najvažnijih oblika kolektivnog i kulturnog identiteta onaj nacionalni. Proročanstva o kraju ere nacija nisu se obistinila.

“Snaga nacionalnih osećanja – piše Jirži Šacki (Jerzy Szacki) – makar i promenljiva u vremenu i različita u prostoru, ne pokazuje nikakve znake vidnog slabljenja, (...) era nacija i dalje traje i ništa ne ukazuje na njen skori kraj” (1997, str. 58).

Isaija Berlin (Isaiah Berlin) je 1982. nacionalizam nazvao “zanemarenom snagom”, u isto vreme pretpostavljajući da bi “nacionalizam mogao u toj meri dominirati preostalim delom našeg veka, da nijedan pokret ni revolucija ne bi mogli uspeti osim u spoju s njim”. (1982, str. 206.)

Berlinova uverenja su se osamdesetih godina mogla činiti preteranim. Neki su tvrdili da će nacionalizam postati tek istorijski pojam ili da će delovati na periferijama ‘civilizovanog’ sveta – negde u trećem ili četvrtom svetu, ali da zasigurno neće igrati nikakvu ulogu u ujedinjenim zajednicama Evrope. I zaista, za vreme hladnog rata međunarodni sukobi bili su pretežno ideološki obojeni i mnogi posmatrači mislili su da nije verovatno da će se stvari brzo promeniti. Međutim, kraj hladnog rata doneo je radikalnu promenu situacije. Jedan od glavnih (mada ne i jedini) razlog tome bio je raspad multinacionalnih država kakve su bile Sovjetski Savez i Jugoslavija, odnosno dvonacionalnih kakva je bila Čehoslovačka. Problemi nacionalizma, ksenofobije, etničkih sukoba, nacionalnog identiteta, autonomije, nacionalne kulture dospeli su u žižu pažnje društvenih nauka. To je posledica ne samo situacije u istočnoj i srednjoj Evropi i na Istoku, već i rastućih separatizama i zahteva za kulturnom autonomijom u Belgiji, Španiji, Kanadi i Velikoj Britaniji. S okončanjem hladnog rata – piše Vil Kymlicka (Will Kymlicka) – zahtevi etničkih i nacionalnih grupa zauzeli su centralno mesto u političkom životu, unutrašnjem i međunarodnom podjednako. (1995, str. 193.) Isti autor u drugom tekstu podvlači da je “zapanjujuća činjenica istorije dvadesetog veka istrajnost s kojom su etno-nacionalne grupe očuvale svoj posebni identitet, institucije i želju za samoupravom”. (1995, str. 164.)

Kao što je poznato, pojam identiteta ima dva važna značenja: “ostajanje istim” (istost) i funkciju diferenciranja (različitost) od drugih subjekata individualnog ili kolektivnog identiteta. Nijedno se ne može prevideti u razmatranju nacionalnog kulturnog identiteta. Ne postoji “mi” bez “oni”. Neki autori (recimo F.Bart i Z. Boksanski) čak smatraju da ni snaga nacionalne tradi-

cije i kulture, kolektivno sećanje i osećanje zajedničke vere, nisu najznačajniji za kolektivni identitet: najznačajnije su upravo granice između "nas" i "njih".

Među savremenim teorijama nacije i nacionalizma, pored antropoloških i kulturnih konstrukcija nacije i nacionalnog identiteta (B. Anderson, J. Armstrong, A. Kloskowska, W. Kymlicka, Y. Tamir i drugi), postoje i politički ili "građanski" načini definisanja nacije (njene porekla i funkcionisanja) i nacionalizma (E. Gellner, L. Greenfield, E. Hobsbawm, M. Ignatieff i drugi). Međutim, oba pristupa podvlače značaj (mada ne u istoj meri) kulture (koju razni autori različito shvataju) u oblikovanju nacije i nacionalnog identiteta. Nacionalni kulturni identitet se, obično, smatra vrlo važnim (zbog njegove trajnosti i aksiološke bitnosti) oblikom kolektivnog identiteta.

Pitanje kolektivnog identiteta je istovremeno kontroverzan i uznemirujući problem. Razlog je u tome što nije sasvim jasno ko je, i u kom smislu, subjekt identiteta.

Bilo bi zanimljivo ponuditi neke nove odgovore na ova pitanja, ali pošto ću se ovde baviti problemom umetničkog izražavanja nacionalnog identiteta, svoje temeljne distinkcije zasnovaću na nalazima drugih autora.

Problem kulturno definisanog nacionalnog identiteta jedno je od najključnijih (najneodložnijih i najkontroverznijih) pitanja o kome se danas raspravlja u društvenim naukama. Pojam "nacionalnog identiteta" treba razlikovati ne samo od pojma "patriotizam", nego i od "nacionalizma". Čak ni snažna vezanost za dati nacionalni identitet ne vodi nužno u nacionalizam. Na kraju krajeva, iz sociološkog istraživanja koje su uradili Antonina Kloskowska i saradnici, sledi da: "pojedinačni slučajevi dokazuju da nema nužne veze između snažne, postojeće nacionalne identifikacije i etnocentričnog nacionalizma". (1996, str. 468.)

Istraživanja mnogobrojnih sociologa, antropologa, politikologa, istoričara i socijalnih psihologa pokazuju da je nacionalni identitet jedan od najvažnijih i najstabilnijih oblika kolektivnog identiteta. Danas većina istraživača veruje da etnički identitet i nacionalni identitet svoje korene imaju u kulturi, koja je osnovna spona unutar grupe. Neki autori idu toliko daleko da, u nekim kontekstima, pojmove "nacionalni identitet" i "kulturni identitet" koriste kao sinonime, pošto je svaki nacionalni ili etnički identitet mnogome svodiv na kulturni identitet. Tako su, na primer, za Kloskovsku i etničke i nacionalne grupe "korporativna tela u obliku zajednica determinisanih relativnim identitetom i rela-

ativnom odvojenosti njihovih kulturnih korena" (1996, str. 36), pošto je "nacionalna kultura mnogo snažnija, trajnija i efikasnija determinanta socijalnih spona od zajedničke vlasti". (1996, str. 27.) Trajanje nacionalne kulture daje nacionalnoj zajednici osećanje kontinuiteta, koje je bitan element svakog identiteta.

Literatura o ovom i srodnim pitanjima obiluje različitim, često konvergentnim opravdanjima za posebni status nacionalnog identiteta. Tako, recimo, Valicki primećuje da "nacija (...) poseduje moćan, istorijski oblikovan kolektivni identitet, koji obuhvata i prošle i buduće generacije, i stalno se učvršćuje čak i kad se osporava, a nalazi izraza u zajedničkoj percepciji zajedničkih strahovanja, podeljene odgovornosti za prošlost i budućnost". (1997, str. 45.)

Druge činioce koji osvetljavaju važnost nacionalnog identiteta razmatrao je Kai Nilsen (Kai Nielsen), koji kaže da je to "zaista vrlo važan identitet, bitan za osećanje pripadnosti i sigurnosti – stvari od temeljne vrednosti za ljudska bića". (1996-97, str. 43.)

Zanimljivo opravdanje važnosti nacionalnog i kulturnog identiteta za individualna ljudska bića nalazimo u delima V. Kimlicke i izraelskog istraživača Jaela Tamira (Yael Tamir), koji nedvosmisleno tvrdi da pojedinac ne može funkcionisati van svog kulturnog konteksta. Otuda sledi da njene/njegove autonomne odluke moraju zavisiti od kulturnog konteksta. Instrumentalna vrednost nacionalnog identiteta uglavnom se zasniva na gornjem zapažanju. Kulturno-nacionalno nasleđe igra ključnu ulogu u oblikovanju ljudskih aksioloških pogleda i orijentacija, vodeći pojedince u njihovim izborima odgovarajućih koncepcija dobra, životnih stilova, preferencija, interesa. I, naročito, u oblikovanju "mere njihovih očekivanja od svojih veza sa živom i poštovanom zajednicom". (1998, str. 111.)

Ipak, delo Kimlicke pruža najobuhvatniju procenu vrednosti nacionalnog i kulturnog identiteta. Ovde ću se ograničiti na to da iznesem samo dva glavna argumenta ovog autora. Prvo i osnovno, upravo taj identitet je posebno važan sa stanovišta lične slobode pojedinca, jer sloboda se ne može svesti tek na postojanje mogućnosti izbora. U stvari, sloboda podrazumeva promišljeno, senzibilno biranje između "različitih mogućnosti". Upravo zbog njihove vezanosti za nacionalnu kulturu "pred ljudima se otvara niz smislenih mogućnosti" (1995, str. 83.), ako ni zbog čega drugog, onda zbog toga što vezanost za kulturu i "srođenost s kulturom" determinišu granice ljudskog znanja i imaginacije. Kultura jednog društva "koja teži da bude nacionalna kultura (...) nudi svojim pripadnicima smis-

lene načine života u svim ljudskim aktivnostima, uključujući društveni, obrazovni, religijski, rekreacioni i ekonomski život, obuhvatajući i javnu i privatnu sferu". (1995, str. 76.) Drugo, "kulturni identitet predstavlja sidro za samoidentifikaciju ljudi i sigurnost pripadanja bez napora". (1995, str. 98.) Suština je u tome što identifikacija koju daje nacionalni identitet "počiva na pripadanju a ne na ličnom postignuću", a takav oblik identifikacije, nezavisan od ličnog postignuća "mnogo je sigurniji i manje izložen ugrožavanju". (1995, str. 89.)

V. Kimlicka i A. Valicki ne slažu se sa ovakvim shvatanjima i brane važnost i trajnost nacionalnog identiteta koji, po njihovom mišljenju, ne može biti stvar slobodnog izbora. Pre svega, procesi u osnovi promene nacionalnog identiteta su krajnje individualnog i idiosinkratskog karaktera, dugo traju i često su teški, čak bolni za one kojima se događaju – činjenica koja se može proveriti kod svakog Čeha koji je pokušao da postane Francuz ili Poljaka koji je želeo da postane Englez, odnosno Vijetnamca koji je hteo da postane Japanac. Drugo, nije nužno istina da će modernizacija sveta i liberalizacija društvenog života neminovno ugroziti nacionalni identitet. U nekim zapadnim zemljama (npr. Kanada, Belgija i Velika Britanija), "liberalizacija ne samo da nije uklonila nacionalni identitet, već je išla naporedo s jačanjem osećanja nacionalnosti". (1995, str. 88.) Proautonomaške težnje Flamanaca, Škota i Kvebečana više su nego dovoljan dokaz za to. To što je "kultura postala tolerantna i pluralistička ni najmanje nije umanjilo čvrstinu i intenzitet ljudske želje da žive i rade u svojoj zemlji". (1995, str. 89.)

Iako tvrdi da modernizacija nikako ne ugrožava opstanak nacionalne kulture i nacionalnog identiteta, Kimlicka se, bez obzira na očite razlike u njihovim shvatanjima, ipak u potpunosti slaže sa Semjuelom Hantingtonom (Samuel Huntington) oko pitanja multikulturalnosti, uloge imigracije i etničkih manjina u Americi.

Jedan od osnovnih motiva Hantingtonove originalne i uticajne knjige je uporno opiranje koncepciji globalizacije kulture i vesternizacije sveta. On smatra da zapadna civilizacija nije neki univerzalni civilizacijski model i da vesternizacija nije nužni preduslov modernizacije. Čak i kad bi neminovno napredovanje modernizacije razorilo stare autoritete i zajednice tako isko-renjujući ljude, to ne bi nužno pratio gubitak potrebe za posebnim identitetom. Često se ispostavlja da su ljudima potrebni "novi izvori identiteta, novi oblici stabilne zajednice, novi sistemi moralnih imperativa, koji

bi dali smisao i svrhu njihovom životu". (1997, 132.) Modernizacija se ne sme izjednačavati s vesternizacijom; ona joj je ponekad protivna. U ne-zapadnim društvima usvajanje "zapadnih demokratskih institucija podstiče nativističke i antizapadnjačke političke pokrete". (1997, str. 127.)

Folklor danas više ne igra tako značajnu ulogu kakvu je nekad imao, ali još postoji kvazifolklor u obliku masovne kulture, koji populariše svoje nacionalne stereotipe (često ksenofobične) gotovo u istoj meri u kojoj je to radio tradicionalni folklor. Ali što je još gore, ne samo folklor i masovna kultura, već i zvanična kultura i prava visoka umetnost doprinose konsolidaciji nacionalnih stereotipa. Van svake je sumnje da nacionalne književnosti znatno doprinose oblikovanju nacionalnih identiteta. Klasičan primer u Poljskoj jesu romani Henrika Sjenkjeviča (Henryk Sienkiewicz), posebno njegova "Trilogija" i "Tevtonski vitezovi". Slične uloge odigrali su i Valter Skot (Walter Scott), Aleksandar Dima (Alexander Dumas), Lav Tolstoj, Alojz Jirasek (Alois Jirasek) i Mor Jokai (Mor Jokai). Svi oni su veličali sjajnu prošlost svojih naroda, ne izbegavajući stereotipe u svom književnom radu. Prvi deo Sjenkjevičeve "Trilogije" apsolutno je prepun pozitivnih i negativnih stereotipa, a činjenica je da su Ukrajinci očito imali negativnu sliku Kozaka. Ipak, Sjenkjevičevi Kozaci su gotovo anđeli u poređenju s poljskim plemstvom u Gogoljevom "Tarasu Buljbi". Mogli bi, razume se, kazati da je Sjenkjevič "prvoklasni drugorazredni pisac", ali takva se primedba nikako ne bi mogla odnositi na Tolstoja. Pa ipak, zapazićemo da su u "Ratu i miru" negativni likovi gotovo isključivo stranci, dok Rusi oličavaju sve vrline. Isto se može reći i za dela Mihajla Bulgakova. Negativni likovi su po pravilu stranci (Poljaci, Jevreji, Ukrajinci), dok su Rusi uvek prikazani u pozitivnoj svetlosti.

Mislim da danas, naročito u ovom delu Evrope, umetnost u najširem smislu (i "visoka" i "niska") može da igra i doista igra veoma važnu ulogu u oživljavanju agresivnog nacionalizma i stvarne potrebe za očuvanje nacionalnih identiteta.

Problemi oživljavanja ili jačanja nacionalnih identiteta i, nažalost, pratećeg fenomena oživljavanja autentičnih i radikalnih nacionalizama predmet su 'kako pokazuju brojne publikacije na tu temu' mnogih savremenih istraživanja istoričara, filozofa, sociologa i politikologa. Ovi važni savremeni problemi jedva da izazivaju interesovanje estetičara i drugih proučavalaca umetnosti, premda se umetnost još uvek koristi kao efikasno sredstvo u obe srodne a toliko različite svrhe.

Rasprava o budućem izgledu Evrope tiče se, između ostalog i pitanja da li će ona biti komonvelt građana ili komonvelt nacionalnih država, od kojih će svaka sačuvati svoju posebnu autonomnu kulturu. Teško je reći kakav će biti konačni rezultat procesa unifikacije. U ovom času, stanovište da što se manje naglašava nacionalni identitet, taj entitet postaje evropskiji, ne izdržava sučeljavanje s realnošću.

Nesumnjivo je da se u mnogim evropskim zemljama sada zapaža vidno oživljavanje nacionalističkih ideologija. To oživljavanje možda je, između ostalog, i rezultat raspada SSSR'a i ponovnog sticanja nezavisnosti zemalja kao što su Litvanija, Letonija, Jermenija, Gruzija, Belorusija, Moldavija i Ukrajina; komadanja Jugoslavije i Čehoslovačke, te sticanja veće autonomije Bugarske, Mađarske, Poljske i Rumunije. U svim zemljama koje su nedavno stekle autonomiju, pitanje nacionalnog identiteta postalo je od prvorazredne važnosti. U različitim zemljama situacija ipak nije ista: jedna je u zemljama s jakim nacionalnim identitetom i dugom istorijom nezavisne državnosti (Poljska i Mađarska), druga u Jermeniji, Litvaniji i Ukrajini, a treća u zemljama bez istorije državnosti (Belorusija, Moldavija i Slovačka). U nekim od njih nacionalni identitet treba ponovo izgraditi i ojačati (Ukrajina), u drugima se mora graditi od nule (Belorusija i Moldavija).

Imajući to u vidu umetnici, naučnici, novinari i drugi tvorci kulture mogu i treba da igraju važnu ulogu. Na njima je da otkriju kako da doprinesu ponovnom rađanju nacionalne kulture i identiteta, kako da podrže vrednovanje pravih nacionalnih vrednosti a da, istovremeno, ne padnu u radikalni nacionalizam i izolacionizam.

Ako odbacimo maglovitu ideju *Volkgeist*'a koji se, po Herderu, može naći u nacionalnoj kulturi i kolektivnom ponašanju, onda bi se moglo reći da je nacionalni identitet "specifičan oblik kolektivnog identiteta" i da je konstitutivni činilac tog identiteta pre svega postojanje nacionalne kulture i kolektivnog istorijskog sećanja. "Nacionalni identitet", piše Lešek Kolakovski (Leszek Kolakowski), "zahteva *istorijsko sećanje* (...). Stvar je u tome da nijedna nacija ne može postojati bez svesti o tome da je njeno sadašnje postojanje produženje postojanja u prošlosti, i što dalje ta stvarna ili zamišljena sećanja sežu, tim je bolje utemeljen njen nacionalni identitet. Van istorijskog znanja, prošlost je takođe uskladištena u raznim simbolima, načinima samoizražavanja, starim zdanjima, hramovima i grobovima". (1995, str. 49.)

Sledi, dakle, da istorijsko sećanje potvrđuju spomenici nacionalne kulture. "Nacionalna kultura je riznica, *inter alia*, sistema klasifikacije. Ona 'nam' dopušta da definišemo sebe u odnosu na 'njih', shvaćene kao oni koji su izvan granica naše nacije". (Schlesinger, 1991, str. 174.)

I Majkl Bilig (Michael Billig) podvlači važnost istorijskog sećanja. Po njegovom mišljenju "nacionalni identitet nije samo nešto što se prirodno ima; on je i nešto što se prirodno pamti. To pamćenje uključuje i zaboravljanje, ili je pre reč o složenoj dijalektici pamćenja i zaboravljanja". (1997, str. 37.) "Svaka nacija mora imati svoju istoriju, svoje vlastito kolektivno sećanje. To pamćenje je istovremeno i kolektivno zaboravljanje: nacija koja slavi svoju davnju prošlost, zaboravlja svoju istorijsku skorašnjicu. Štaviše, nacije zaboravljaju nasilje koje ih je uvelo u postojanje." (str.38.)

U nekim istorijskim razdobljima formiranje nacionalnog identiteta bilo je deo nacionalističkog programa. "No, po uspostavljanju političkih granica nacionalne države, nacionalni identitet, sa svim pratećim mitsko-kulturnim aparatom, može biti na svom mestu i nije nužno identičan s nacionalizmom kao takvim". (Schlesinger, 1991, str. 168.)

Lako se da primetiti da se na prelasku iz dvadesetog u dvadeset prvi vek i filozofija i estetika suočavaju s novim važnim naučnim izazovima. Kako pronaći zajedničke imenitelje i kombinovati tendencije univerzalizacije s bogatstvom regionalnih i nacionalnih kultura? Kako sačuvati raznolikost i identitet nacionalnih kultura a ne odustati od integracije i traganja za boljim međusobnim razumevanjem i tešnijim vezama između nacija?

Kao što je dobro poznato, široko shvaćena umetnost često se smatra jednim od izvora znanja o kulturama drugačijim od naše. I zaista, umetnost uopšte (a književnost i film posebno) mogu se primeniti kao vrlo efikasan ("objektivan" i sugestivan) oblik prezentacije druge kulture: drugačijeg sistema vrednosti, drugačijih stavova i mentaliteta. U tom smislu umetnost može biti korisno i delotvorno sredstvo međusobnog razumevanja naroda različitih kultura. S druge strane, ona se isto tako može vrlo efikasno upotrebiti za postizanje suprotnog cilja: naima, za prikazivanje jednostrane, tendenciozne, rečju, lažne slike druge kulture i predstavnika drugog sistema vrednosti. Tako ona, umesto da pomaže razumevanju, postaje izvor nerazumevanja, kulturnih predrasuda i neprijateljstva.

Mene interesuje kako i kada takvo iskrivljavanje postaje moguće u romanu ili filmu, koji su inače estetski

vredni. To opet rađa potrebu da se odgovori na sledeće pitanje: kakav je odnos između kognitivnih, estetskih i umetničkih vrednosti umetničkog dela i njegove ideološke funkcije? Postoji li ikakva zavisnost ili stalna veza između kognitivnih, estetskih i umetničkih vrednosti umetničkog dela i njegovog ideološkog i političkog delovanja? Da li je moguće stvoriti umetničko delo koje stranu kulturu predstavlja na pogrešan, jednostran način, ali to istovremeno čini tako sugestivno da se većini gledalaca delo čini estetski i kognitivno vrednim?

Ne sumnjam da u nekim domenima umetnosti kao što su, na primer književnost i film, postoji uzajamna veza između kognitivnih aspekata dela i njegove umetničke vrednosti; to jest, mogući kognitivni prodori nekog književnog ili filmskog dela povećavaju efikasnost njegove ideološke funkcije, odnosno što je veća njegova estetska jasnost i sugestivnost, veći je njegov ideološki upliv.

Odnos između istinitosti poruke koju delo nosi i njegovog umetničkog statusa i ideološke efikasnosti mnogo je složeniji. Tome je razlog što je znanje koje dobijamo od umetnosti, u poređenju s naučnim, manje sistematično, manje duboko i specifično, ne uvek jednako dobro utemeljeno i potpuno proverljivo i, po pravilu, mnogo dvosmislenije. Otuda je neuporedivo teže odeliti istinu od laži u umetničkom delu. Zato umetnost može vrlo efikasno da nas dezinformiše i da nam vrlo uverljivo i sugestivno predstavi razne lažne i neutemeljene istorijske i političke tvrdnje, tumačenja i procene. Izgleda sasvim moguće da bi se u mnogim nacionalnim kulturama mogla identifikovati umetnička dela koja su odigrala značajnu ulogu u oblikovanju nacionalne svesti i identiteta, koja su smeštena u panteon nacionalne kulture, bez obzira na to što je slika istorije ili društva koju nose, po mišljenju istoričara ili sociologa, vrlo jednostrana, tendenciozna, čak i očito lažna. Otuda bi se moglo ustvrditi da čak i u onim umetnostima u kojima su kognitivne vrednosti veoma važne – jer doprinose vrednosti samog dela (kao što su npr. književnost ili film) – kognitivna (recimo, istorijska) netačnost uvek ne diskvalifikuje umetničko delo *kao* umetničko delo, pod uslovom da se delo odlikuje formalnim savršenstvom i da nije bez izvesne filozofske ili psihološke kognitivne vrednosti. Predlažem da se u ovoj raspravi ipak usredsredimo na još neka podjednako temeljna i teška pitanja koja će osvetliti nove aspekte problema nacionalnog identiteta, kolektivne svesti, itd. Ta pitanja ticaće se uloge umetnosti i umetničkog izraza u oblikovanju (strukturisanju, održavanju, menjanju, itd.) kolektivnog identiteta nacija. Ovdje ću pokušati da specifikujem sledeće probleme:

- 1) Šta je specifičnost, važnost i vrednost nacionalnog identiteta ne samo za naciju i zemlju, već i za pojedinca?
- 2) Da li je moguće kombinovati lojalnost nacionalnim vrednostima sa nacionalnom otvorenošću i, uz to, sa aksiološkim i kulturnim pluralizmom?
- 3) Da li je moguće imati dvostruki pa čak i trostruki kulturni identitet? Može li se neko istovremeno osećati Bavarcem, Nemcem i Evropljaninom, odnosno Kašubom, Poljakom i Evropljaninom?
- 4) Može li se govoriti o regionalnim (subnacionalnim) i supranacionalnim kulturnim identitetima? Postoji li, na primer, s jedne strane, moravski ili šleski kulturni identitet i, s druge, centralnoevropski, evropski, latino-američki, slovenski ili islamski identitet?
- 5) Mogu li različiti oblici umetničkog izražavanja ne samo izražavati (otkrivati i donositi) i čuvati ili mogu i oblikovati pa čak i graditi nečiji nacionalni identitet?
- 6) Kakav je odnos između nacionalnih i umetničkih vrednosti? Ovdje mislim ne samo na to da li umetnost može jačati nacionalnu kulturu, popularizovati skup nacionalnih vrednosti i osnažiti nacionalnu lojalnost pojedinca, već i na to da li nacionalne vrednosti mogu obogatiti umetnost, i posebno, da li u situaciji pojave globalne kulture i tržišne ekonomije (što je takođe ostavilo pečat na umetnost) nacionalni karakter osuđuje umetnost na parohizam i provincijalizam. Da li je tačno da, kako bi umetničkom delu dao univerzalne vrednosti i osigurao mu opstanak na međunarodnom umetničkom tržištu, umetnik nužno mora da svede nacionalnu provenijenciju dela, njegovu etničku boju i odene ga kosmopolitski? I najzad, da li je tačno da je situacija ista u svim umetnostima i na svim njihovim nivoima?

Nadam se da bi iscrpna rasprava o gornjim pitanjima mogla baciti više svetlosti na ulogu umetnosti u oblikovanju nacionalnih (kolektivnih) identiteta naroda.

Bibliografija:

- 1) Alter, Peter, *Nationalism*, London, 1989.
- 2) Anderson, Benedict, *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, London, Verso, 1985.
- 3) Armstrong, John, *Nations before Nationalism*, North Cadrina Press, 1982.
- 4) Berlin, Isaiah, *Nationalism, Past, Neglected and Present Power*, 1982; navodi iz poljskog izdanja njegovih eseja *Dwie koncepcje wolności*, Warszawa, Respublica, 1991.

- 5) Billig, Michael, *Banal Nationalism*, London, Sage Publications, 1995.
- 6) Bokoszyński, Zbigniew, *Stereotypy a kultura* (Stereotypes and Culture), Wrocław, FNP.
- 7) Dundes, Alan, *Defining Identity through the Folklore*, u: Anita Jacobson-Widding (ur.), *Identity: Personal and Socio-Cultural*, sympozjum, Uppsala, 1983.
- 8) Gellner, Ernest, *Nations and Nationalism*, Ithaca, Cornell University Press, 1983.
- 9) Greenfield, Liah, *Nationalism Five Roads to Modernity*, Cambridge Mass, Harvard University Press, 1992.
- 10) Hobsbawm, Eric, *Nations and Nationalism since 1780. Programme, Myth, Reality*, Cambridge, Cambridge University Press, 1990.
- 11) Ignatieff, Michael, *Blood and Belonging: Journeys into the New Nationalism*, Farrer, Strauss and Giroux, 1993.
- 12) Jacobson-Widding, Anita, "Introduction" to *Identity: Personal and Socio-Cultural*, sympozjum, Uppsala, 1983.
- 13) Janowitz, Morris, *The Reconstruction of Patriotism*, Chicago, University of Chicago Press, 1983.
- 14) Jedlicki, Jerzy, "Nacjonalizm, patriotyzm i inicjacja kulturowa" (Nationalism, Patriotism and Cultural Initiation), *Znak* r. XLIX, no. 502, str. 51-61.
- 15) Kłosowska, Antonina, *Kultury narodowe u korzeni* (National Cultures at the Grass Roots Level), Warszawa, PWN, 1996.
- 16) Kolakowski, Leszek, "O tożsamości zbiorowej" (On Collective Identity) u: Krzysztof Michalski (ur.), *Tożsamość w czasach zmiany* (Identity in Time of Change), Kraków, Znak, 1995.
- 17) Kymlicka, Will, *Multicultural Citizenship*, Oxford, Clarendon Press, 1996a.
- 18) Kymlicka, Will, "Misunderstanding Nationalism", *Dissent*, zima 1995b.
- 19) Nielsen, Kai, "Cultural Nationalism, Neither Ethnic nor Civic", *The Philosophical Forum*, vol. XXVIII, no. 1-2 (jesień-zima, 1996-97), str. 45-52.
- 20) Periwal, Sukumer (ur.), *Notions of Nationalism*, Budapest, CEU, 1995.
- 21) Schlesinger, Philip, *Media, State and Nations: Political Violence and Collective Identity*, London, 1991.
- 22) Szacki, Jerzy, "O narodzie i nacjonalizmie" (Of Nations and Nationalism), *Znak*, r. XLIX, no. 502, 1997, str. 4-31.
- 23) Tamir, Yael, *Liberal Nationalism*, Princeton, Princeton University Press, 1993.
- 24) Taylor, Charles, "The Nationalism and Modernity", u: Robert McKim & Jeff McMahan (ur.), *The Morality of Nationalism*, New York University Press, 1997, str. 31-51.
- 25) Tazbir, Janusz, *W pogoni za Europą* (Chasing Europe), Warszawa, 1998.
- 26) Walicki, Andrzej, "Czy możliwy jest nacjonalizm liberalny?" (Is Liberal Nationalism Possible?), *Znak*, vol. XLIX, no. 502.
- 27) Waldenberg, Marek, *Kwestia narodowa w Europie Środkowo-Wschodniej* (National Issues in Central Eastern Europe), Warszawa, PWN, 1992.
- 28) Waldron, Jeremy, "Minority Cultures and the Cosmopolitan Alternative", *The University of Michigan Journal of Law Reform*, 25, 1992, str. 751-793.